

DIE OORLEWING VAN DIE KLASSIEKE LETTERKUNDE

GEDURENDE DIE KLASSIEKE OUDHEID

W.J. Henderson, Randse Afrikaanse Universiteit

1. Inleiding

"Die tekste van die Griekse en Latynse outeurs het nie sommer uit die lug op ons lessenaars geval nie" is 'n uitspraak wat seker al baie keer in klas- en lesingkamers gebruik is om skoliere en studente onder die indruk te bring van die wonderbaarlike oorlewing van die literêre skatte van die Klassieke wêreld. Maar nadat die studerende gehoor na behore beïndruk is, word met die meer dringende taak van bestudering van die onderhawige teks voortgegaan. Die verhaal van die lang en gevaarlike reis van die antieke manuskripte, wat in baie gevalle herinner aan die wedervaringe van 'n Aeneas (*fato profugus ..., multum ... et terris iactatus et alto, multa quoque et bello passus*, Verg. *Aen.* 1.1-5), word in enkele sinne afgemaak of geheel en al verswyg.

Die verhaal van die oorlewering en oorlewing van die letterkundige en ander geskrifte van die antieke Grieke en Romeine oorspan byna twee-en-'n-half millenia, vanaf die 8ste eeu v.C. tot die uitvinding van die boekdrukkuns in die middel van die 15de eeu n.C. Dit is 'n verhaal wat deur vele geleerdes in verbysterende besonderhede nagevors en opgeteken is, en waaraan steeds intens gewerk word. In hierdie artikel sal die aandag gevestig word op die figure, faktore en omstandighede wat 'n rol in die bewaring van die Griekse en Latynse tekste gedurende die Klassieke Oudheid (8ste eeu v.C. - 6de eeu n.C.) gespeel het.

2.1 Griekeland

Die vroegste letterkundige skepping in Griekeland het geskied in 'n mondelinge kultuur, 'n voorliterêre fase waarin die gebruik van skrif onbekend of uiters beperk was. In so 'n kultuur word die letterkundige werk by wyse van die individuele en kollektiewe geheue bewaar. Hierdie fase het in Griekeland met die verskyning van die alfabet teen ongeveer die 9de of 8ste eeu v.C. geleidelik begin verander (Pfeiffer 1968:22; Heubeck 1979:73-87). Die gebruik van skrif het waarskynlik bygedra tot die tekstuele vergestaltung van Homeros se twee lang eposse, die *Ilias* en die *Odusseia*, in die middel van die 8ste eeu v.C. (Pfeiffer 1968:23, 25).

Volgens latere bronne (Cic. *De oratore* 3.137; Pausanias 7.26) het die tiran Peisistratos in Athene in die middel van die 6de eeu v.C. verskillende tekste van die eposse van Homeros wat toe in omloop was, bymekaar gebring om 'n enkele, "amptelike" teks te vorm. Sy seun Hipparchos was weer na bewering (Ps.-Plato, *Hipparchos* 228B) verantwoordelik vir die instelling van die gebruik om tydens die Panatheniese fees die Homeros-gedigte deur 'n span rapsodiste in 'n aflos te laat voordra (Sandys 1921:20-22).

Vir so 'n gebeurtenis sou 'n bruikbare en gestandaardiseerde teks van die werke natuurlik 'n vereiste wees. As hierdie informasie korrek is, dui dit op die vroegste standaardteks van 'n antieke digter wat gebaseer is op 'n verskeidenheid van weergawes (*recensio*).

Die informasie is egter alles behalwe sekuur. Die tradisie van die *recensio* van Homeros se eposse tydens die bewind van Peisistratos word met skeptisisme bejeën (bv. Pfeiffer 1968:6-8, 25). Tog is dit 'n logiese stap in hierdie periode van oorskakeling van 'n oorwegend mondelinge na 'n toenemend geletterde kultuur, en daar is geen kontra-indikasies teen so 'n *recensio* nie. Pfeiffer erken self (1968:6, 8) dat die rapsodiste 'n "tradisionele teks" moes gehad het in die musiekwedstryde waarin die een deelnemer die "teks" moes hervat waar die vorige deelnemer opgehou het. Dit is eers in die laat 5de eeu dat ons weer (of vir die eerste keer as die Peisistratos-

recensio verwerp word) van 'n Homeros-"uitgawe" hoor, dié van Antimachos van Kolophon (fl. 464 - 410 v.C.) (Sandys 1921:34; Pfeiffer 1968:94).

Aanvanklik was die gebruik van skrif beperk tot sekere professies, soos digters, koorafrigters, priesters, amptenare, handelaars. Dit was eers teen die laat 4de eeu v.C. dat lees- en skryfvaardigheid taamlik wydverspreid voorgekom het (Pfeiffer 1968:25-28). Die informasie dat Herakleitos in c. 500 v.C. sy filosofiese traktaat in die tempel van Artemis geplaas het (Reynolds-Wilson 1968:1; Coxon 1970:500-501), bewys dat nie-poëtiese werke op skrif gestel is, maar ook dat daar nie vir 'n breër leserspubliek kopieë gemaak is nie.

Die aanvraag vir meerdere kopieë het eers teen die tyd van die wysgere, geskiedskrywers en sofiste, en met die ontwikkeling van die skoolonderwys in die 4de eeu v.C. 'n handel in boekrolle gestimuleer (Pfeiffer 1968:17, 28, 31). Die sofiste se analise van taal, styl en teks het indirek bygedra tot die ontwikkeling van die boek. Hulle voorkeur vir boeke en die geskrewe woord was egter die teken van aanvalle van Sokrates (Xenophon, *Memorabilia* 4.2.9) en selfs Plato (*Protagoras* 329A; *Phaedrus* 274B; Pfeiffer 1968:30-32). Ironies genoeg is Plato se eie werke, soos dié van Aristoteles, deur die aktiwiteite van hulle onderskeie filosofiese skole, die Akademie en Peripatos, goed bewaar. "It is mainly due to these two firmly established Athenian organizations that relatively many works of their founders are well-preserved; they were better able to collect, copy, distribute, and hand them on to posterity than any previous philosophical circles in the east or west" (Pfeiffer 1968:65; vgl. 66-67).

Die produksie en verspreiding van boeke was egter steeds beperk. In die afwesigheid van openbare biblioteke is die werke van skrywers in familie- en stadsargiewe bewaar. Volgens Plutarchos (*Vitae decem oratorum* 841-842) het die orator Lukurgos (c. 390 - 324 v.C.) die bewaring van die tekste van toneelstukke wat gedurende die Dionusia-fees in Athene opgevoer is, ingestel (Reynolds-Wilson 1968:5). Vanaf die laat-vierde eeu verskyn meer boekversamelings van individue, soos byvoorbeeld dié van Euripides (c. 485/6 - c. 406 v.C.) (Athenaios 1.3A; Pfeiffer 1968:29) en Aristoteles (384-322 v.C.). Die kritiek van Aristophanes (c. 445 - c. 385 v.C.) dat Euripides sy tragedies op geskrewe bronne gebaseer het (*Paddas* 943) dui daarop dat Euripides 'n biblioteek gehad het. En Strabo (13.1.54; vgl. Athenaios 3A; Reynolds-Wilson 1968:5) verklaar dat Aristoteles 'n groot versameling boekrolle opgebou het. Dit is egter duidelik dat 'n groot skat van letterkunde verlore gegaan het omdat dit nie neergeskryf is nie, of omdat die geskrewe teks nie bewaar is nie.

Die fisiese formaat van die tekste van antieke skrywers tot in die Hellenistiese tyd moet nie uit die oog verloor word nie. Dit was moeilik om vlot te lees en selfs te skryf. Skryfmiddels was taamlik primitief, en verskeie materiale is as skryfoppervlaktes benut: die papyrusrol maar ook leer, linne, boombas, hout, klip, lood. 'n Gebrek aan leestekens, aan woordverdeling, aan aksente, aan aanduidings van rolwisseling in die geval van dramatekste, aan kolometrie in die geval van liriese tekste, aan bladsye en bladsynommers het nie juis leesvaardigheid bevorder nie. Onberekembare skade is aangerig in die proses van kopiëring of aanhaling van sodanige tekste (Reynolds-Wilson 1968:4; Hall 1968:22-31).

2.2 Alexandrië

Na die dood van Alexander die Grote in 323 v.C. verskuif die middelpunt van die Griekse kultuur na Alexandrië in Egipte. Daar, rondom die biblioteke wat gestig is deur Ptolemaios I Sotër (c. 367/6 - 282) en/of sy seun Ptolemaios II Philadelphos (308-246), ontstaan die eerste groot sentrum van literatuurwetenskap. Die rol van die Alexandrynse skrywers en geleerdes in die bewaring van die vroeëre Griekse tekste kan nooit oorskat word nie. Tekste is van oral versamel, gekopieer, vergelyk en bestudeer. Die tekste is op papyrusrolle in die Mouseion- en Serapeion-biblioteke bewaar en vandaar verder deurgegee aan hulle kulturele erfgename, die Romeine. Die werklike getal boekrolle of afsonderlike werke kan nie bepaal word nie. Volgens Eusebios (*Praeparatio Evangelica* 350B) was daar in die Mouseion-biblioteek 200 000 volumina, terwyl Tzetzes (*Prolegomena de comoedia*; vgl. Sandys 1921:105-111; Pfeiffer

1968:96-102; Reynolds-Wilson 1968:6-7) 'n getal van 490 000 opgee. Dit kan egter met redelike sekerheid aanvaar word dat die versameling redelik omvangryk en verteenwoordigend was: Kallimachos (c. 305 - c. 240 v.C.) se beroemde katalogus van die biblioteek, die *Pinakes*, het in 120 *volumina* werke "in elke dissipline" (soos dit in die titel lui), betrek (Pfeiffer 1968:126-134). Die oorgrote meerderheid van die bestaande werke van die argaïese en klassieke Griekse letterkunde skuld hulle oorlewing aan die Alexandryne.

Ook in hierdie proses, egter, was daar enorme verliese. Nie alle werke is deur die Alexandrynse geleerdes opgespoor of gekopieer nie. Ook het hulle in die geval van die poësie net die teks, die woorde van 'n gedig oorgeskryf, en die twee ander belangrike komponente van die antieke Griekse gedig, die musiek en die choreografie, verontagsaam (Pfeiffer 1968:181). In die proses van kopiëring van selfs tekste wat tot hulle beskikking was, het foute ingesluip.

Die Alexandryne was verantwoordelik vir etlike verbeteringe in die fisiese voorkoms van literêre tekste: die gedagte van 'n standaardteks wat uit 'n veelheid van bestaande weergawes opgebou word; die gebruik van die Ioniese alfabet i.p.v. die argaïese alfabet van Attika; die kolometrie van liriese vers; en die gebruik van leestekens en aksente - alhoewel die konsekwente gebruik van aksente eers uit die 10de eeu dateer, en woorde steeds aanmekaar geskryf is (Sandys 1921:126-127; Pfeiffer 1968:178-189; Reynolds-Wilson 1968:8-9). Ons kan 'n baie goeie idee van so 'n antieke Griekse "boek" kry van die papiusfondse, byvoorbeeld die beroemde Britse Museum-papius van die gedigte van Bakchulides, wat in 1896 ontdek is (afbeelding in Jebb 1967:pl.1 en 2; kyk ook Schubart 1961:37-99, met illustrasies).

Hulle grootste bydrae naas die versameling en bewaring van die meesterwerke van die Griekse letterkunde, was die vertolking en verklaring daarvan. 'n Hele *corpus* van geleerde kommentaar het rondom die letterkundige werke gegroei. Figure soos Zenodotos van Efese (geb. c. 325 v.C.), Apollonios van Rhodos (geb. c. 295 v.C.), Eratosthenes van Cirene (c. 275-194 v.C.) - die eerste geleerde om homself *philólogos* te noem, Aristophanes van Bisantium (c. 257-180 v.C.), Aristarchos van Samothrakie (c. 217-145 v.C.) en Didumos (c. 80-10 v.C.) in Alexandrië, Krates van Mallos (2de eeu v.C.) in Pergamum, en Dionusios van Thrakie (c. 170 - c. 90 v.C.) in Rhodos het probleme van teks, taal, styl en inhoud in 'n menigte monografieë behandel. Min van hierdie eerste pogings van die taal- en literatuurwetenskap bestaan vandag, maar groot hoeveelhede daarvan het in die vorm van *scholia* in die Middeleeuse manuskripte neerslag gevind (Reynolds-Wilson 1968:9-10). Die wrakstukke van hulle geskryfte leef vandag voort in die *testimonia*, brokkies kommentaar in verband met eienaardighede van tekste wat dikwels lank reeds verlore gegaan het. Hierdie *testimonia* bied die moderne navorsers die konteks en soms ook 'n stukkie teks wat hom in staat stel om in 'n mate iets van die aard en inhoud van die oorspronklike literêre werk te rekonstrueer.

2.3 Italië en die Romeinse Ryk

Soos in die geval van die vroeë Griekse letterkunde, was ook die vroegste Latynse literêre produksie in die konteks van 'n mondelinge kultuur (Kenney 1982:3). Van hierdie fase in die Latynse literêre geskiedenis het egter weinig behoue gebly (Williams 1982:53-59). Vanaf die middel van die 3de eeu v.C. was die invloed van die ouer Griekse letterkunde en geleterdheid al bepalend in die vroeë ontwikkeling van die Latynse letterkunde (Kenney 1982:5). Dit was "geleterd" in die sin dat dit geskryf is op 'n papiusrol, en bedoel is vir 'n lesende publiek, maar ook in die sin dat dit bewustelik "literêr" was, 'n poging om 'n Griekse model te ewenaar (*imitatio*) en dalk oortref (*aemulatio*) (kyk Naudé 1989:101-113).

Vanaf die 3de tot die 1ste eeu v.C. was die bewaring van literêre werke meestal bloot toevallig. Die tekste van werke is hoofsaaklik in familie-argiewe bewaar (Kenney 1982:23). Ander faktore het 'n rol in meer "amptelike" bewaring gespeel. Die werke van Naevius (sterf 201 v.C.) en Ennius (239-169 v.C.) is weens hulle patriotiese inslag bewaar, terwyl die *De agri cultura* van Cato (234-149 v.C.) weens sy gebruikswaarde bewaar is, maar in die herhaalde kopiëring en modernisering daarvan verniel (Hall 1968:53; Reynolds-Wilson 1968:18). Sy toesprake was al in

Cicero (106-43 v.C.) se tyd erg verwaarloos (Cic. *Brutus* 65-66; vgl. Reynolds-Wilson 1968:18-19). En die speleteks van Plautus (2de eeu v.C.) se komedies was aan die willekeur van die regisseurs onderworpe (Hall 1968:53-54; Reynolds-Wilson 1968:18-19). Die restourasiewerk aan hierdie tekste is deur die Romeinse grammatici van die laat-Republiek, in navolging van die Alexandryne, begin (Hall 1968:54-55). In hierdie verband het Gaius Octavius Lampadio (2de eeu v.C.), Quintus Vargunteius (2de eeu v.C.), Lucius Aelius Stilo (geb. c. 150) en Marcus Terentius Varro (116-27 v.C.) die grootste bydraes gemaak (Sandys 1921:173-179; Wilamowitz 1982:12; Hall 1968:56; Reynolds-Wilson 1968:19-22).

Teen die einde van die Republiek (1ste eeu v.C.) het die lot van tekste aansienlik verbeter. Tekste is nog in familie-argiewe bewaar, maar private biblioteke het meer algemeen geword. Met die inlywing van Griekeland (146) en Egipte (30) in die Romeinse Ryk, het talle Griekse boekrolle na Italië gestroom, en deel geword van die Romeinse opvoeding en kultuur. Lucius Licinius Lucullus (middel-1ste eeu v.C.) het 'n beroemde biblioteek gehad, en Cicero het met groot moeite boeke versamel (Reynolds-Wilson 1968:22). Die plaaslike produksie van boekrolle het toegeneem, aangehelp deur die vrye kopieëring in die afwesigheid van enige kopiereg. Die eerste "uitgewer" van Latynse tekste wat ons teëkom, is Cicero se vriend Titus Pomponius Atticus (110-32 v.C.), wat naas Cicero se werke ook bv. Lucretius (c. 94 - c. 54) se *De rerum natura* in meerdere kopieë versprei het. Tweehonderd jaar later is van sy boekrolle versamelstukke (Fronto, *Ad Marcum Caesarem* 1.7.4; Reynolds-Wilson 1968:22-23). Daar was egter nooit 'n uitgebreide netwerk van "uitgewers" of boekwinkels wat talle kopieë van werke aan die publiek beskikbaar gestel en gehou het nie (Kenney 1982:15-22). In 39 v.C. stig Gaius Asinius Pollio (76 v.C. - 4 n.C.) die eerste openbare biblioteek in Rome, in 28 v.C. volg twee ander deur Keiser Augustus (63 v.C. - 14 n.C.) opgerig, en in 112 rig Traianus (98-117) Griekse en Latynse biblioteke in sy manjifieke Basilica Ulpia in (Reynolds-Wilson 1968:22-24; Kenney 1982:23-25). Die ontdekking in Egipte gedurende 1978 van 'n papius (P. Qasr Ibrīm) wat uit die jare c. 50-20 v.C. dateer en wat gedeeltes uit die poësie van Gaius Cornelius Gallus (c. 69-26 v.C.) het ons 'n voorbeeld verskaf van nie net die oudste Latynse "boek" nie, maar die enigste antieke teks wat uit die lewe van die skrywer self dateer (Anderson, Parsons & Nisbet 1979; Whitaker 1981). Ons kan ook nou 'n idee vorm van hoe 'n Romeinse "boek" in die tyd van Augustus daaruit gesien het.

Die ontwikkeling van die Romeinse onderwysstelsel wat die noukeurige bestudering van letterkundige tekste ingesluit het, bevorder vir die volgende twee eeue die produksie, verspreiding en kritiese studie van die belangrike Latynse skrywers. Die voortbestaan van "voorgeskrewe" outeurs soos Terentius, Cicero, Sallustius, Vergilius, Horatius, Ovidius en Lucanus was grotendeels verseker. Hulle werke is bestudeer en gekommentareer deur geleerdes soos Verrius Flaccus en Gaius Iulius Hyginus (in die tyd van Augustus), Quintus Asconius Pedianus (9 v.C. - 76 n.C.) en Marcus Valerius Probus (c. 20-105). Laasgenoemde het tekste van die "klassieke", maar ook die vroeër skrywers versamel en volgens Alexandryne metodes gekorrigeer (Sandys 1921:199-206; Reynolds-Wilson 1968:25-26). Hierdie belangstelling in die ou skrywers van die vroeë Republiek groei in die 2de eeu: ou kopieë van vergete skrywers is opgespoor, met ander kopieë vergelyk, geëkspepeer en gekommentareer. Ongelukkig was dit egter nie voldoende om die meeste van vergetelheid te red nie. Die werke van die 1ste eeu v.C. was vir die gemiddelde Romein te moeilik om te lees en begryp. Die *Annales* van Fabius Pictor was nog beskikbaar (Gellius 5.4.1); so ook die *Annales* van Ennius (18.5.11) en die werke van Livius Andronicus (18.9.5) en Claudius Quadrigarius (9.14.3) - almal vandag net in fragmente behoue (Reynolds-Wilson 1968:26-27). Hierdie en ander werke word vanaf die 3de eeu veral in verkorte vorm in *compendia* deur mense soos Lucius Annaeus Florus, Marcus Iunianus Iustinus, Sextus Pompeius Festus en Gaius Iulius Solinus uitgegee (Reynolds-Wilson 1968:28). Te midde van die verval verskyn 'n paar groot geeste: Helenius Acron (2de eeu), Pomponius Porphyrio (3de eeu), Aelius Donatus en Marius Servius (4de eeu). Die Acron-Porphyrio kommentaar op Horatius, Donatus se kommentare op Terentius en Vergilius, en Servius se kommentaar op Vergilius bestaan nog. Alhoewel al hierdie persone nie direk tot die oorlewing van die tekste van Latynse skrywers bygedra het nie, het hulle werke studiemateriaal vir die Middeleeuse geleerdes verskaf, en is hulle werke dikwels ons enigste bronne vir verlore werke.

Dit is juis vanaf die 2de eeu dat die letterkundige nalatenskap van die Grieke en Romeine werklike groot verliese begin ly het. Die biblioteke van Alexandrië het vanaf c. 295 v.C. steeds onskatbare diens gelewer in die bewaring van tekste en die beskikbaarstelling daarvan vir studie. Skade is aangerig toe Iulius Caesar in 47 v.C. bevel gegee het dat skepe in die hawe aan die brand gestek word, en 40 000 boekrolle, wat op die kaai gepak was, ook in die slag gebly het (Seneca, *De tranquillitate animae* 9; Orosius 6.15.31). Marcus Antonius het in 41 v.C. vir die verlies vergoed deur 200 000 boekrolle van die biblioteek van Pergamon na Alexandrië as 'n geskenk aan Cleopatra te gee (Plutarchos, *Antonius* 58). Onder Romeinse bewind is die aktiwiteite van die biblioteek voortgesit. Die Serapeion-biblioteek is in 183 n.C. ook deur vuur beskadig. Die Mouseion-biblioteek is finaal vernietig toe Alexandrië in 272 n.C. verwoes is; die Serapeion-biblioteek het nog voortbestaan tot 391 n.C. toe die Keiser Theodosius I dit in 'n kerk en klooster verander het (Sandys 1921:112-113; Reynolds-Wilson 1968:37).

Griekeland self, nou ook 'n Romeinse provinsie, het kulturele agteruitgang belewe. Die belangstelling in die ou skrywers, en veral die oratore, is egter lewendig gehou in die Attiese retorika wat toenemend die basis van die onderwys geword het en tot aan die einde van die Bisantynse periode sou voortduur. Binne die Romeinse wêreld het Grieke bygedra tot die voortbestaan van vroeëre letterkundige werke deur die talle uittreksels uit sulke werke en deur die vestiging van die aandag en belangstelling op sekere skrywers as ideale modelle vir literêre styl of as bronne van inligting. Die behoefte aan 'n konstante voorraad tekste van die ou skrywers het die meeste van hulle se voortlewing verseker (Reynolds-Wilson 1968:38-40). Hier figureer veral die retorikus Dionusius van Halikarnassos (fl. c. 25 v.C.), wat veral op die Attiese redenaars en Thukidides gekonsentreer het; die onbekende outeur van die *Peri hupsous* ("Oor verheuenheid"), wat die bekende fragment van Sappho bewaar (fr.31 Lobel-Page); die filosoof en biograaf Plutarchos (c. 50 - c. 120 n.C.), wat vele aanhalings uit bv. die argaïese Griekse liriese poësie asook inligting rondom die digters en gedigte (die sogenaamde *testimonia*) in sy werk ingesluit het; die satiris Lukianos (c. 125 - c. 192 n.C.), wat herhaaldelik uit die werke van Homeros, Hesiodos en Pindaros aanhaal; die retorikus Maximus van Tirus (c. 180 n.C.), wat dikwels uit Homeros en Sappho siteer, en Athenaios (c. 200 n.C.), wat in sy *Deipnosophistai* ("Geleerdes by 'n banket") uittreksels uit ongeveer 700 skrywers wat andersins aan ons onbekend sou gewees het, asook die grootste versameling van passasies uit die Griekse Middel- en Nuwe komedie, betrek het (Sandys 1921:337).

In die geval van die Latynse letterkunde was verdere verliese daaraan toe te skryf dat, met die opkoms van die Christendom en veral ook 'n Christen-letterkunde, die heidense werke verwerp of ten minste verwaarloos is. Die Christene wou hulle boeke, en veral die Bybel, op ander skryfmateriaal as die gebruikelike papyrus opteken, en vanaf die 2de eeu n.C. ontwikkel die gebruik van die perkament-*codex*, wat van varkvel (*vellum*) gemaak is en die formaat van die moderne boek antisipeer (kyk Schubart 1961:99-130; Reynolds-Wilson 1968:29-31). Gedurende die volgende twee eeue is talle heidense werke ook op *codices* oorgeskrif, maar ongelukkig is heelwat werke wat òf vir die Christen onaanvaarbaar, òf van geen nut was nie, nie op die duursamer perkament oorgedra en sodoende bewaar nie. Dit was natuurlik nie 'n doelbewuste vernietiging van die heidense tekste nie. Inteendeel, die oorgrote meerderheid van die Klassieke werke wat nog vandag bestaan, skuld hulle oorlewing juis aan hierdie oorsakeling vanaf die papyrus-boekrol tot die perkament-*codex* (Hall 1968:62-69; Sweeney 1971:34; Kenney 1982:25-27).

Daar moet ook onthou word dat die tradisionele Romeinse opvoeding steeds in swang was, vir heiden én Christen. Vir die geletterde Christen was die Klassieke letterkunde nog toeganklik en selfs, by gebrek aan enige alternatiewe, aantreklik. Gewetens kon gestil word deur die heidense werke allegories te interpreteer, of deur parallels te vind tussen die heidense en Christelike denkwêreld. Die Kerkvaders het selfs die lees van die heidense tekste aanbeveel (bv. Origenes in Migne, *Patrologia graeca* 10.1088A, 1093A; Gregorius van Nazianzus, *Patr. graeca* 36.508B; vgl. Reynolds-Wilson 1968:41-43). Hierdie faktore het ten minste die meesterwerke wat gereeld in die skoolsillabusse ingesluit is en wat vir die Christene aanvaarbaar was, na die volgende fase in die oorlewingsketting aangehelp. Werke wat nie hierdie beskerming geniet het nie, moes 'n gevaarliker pad loop.

Natuurlik het die Romeine die opkoms van die Christendom as 'n bedreiging gevoel. Die stryd van Quintus Aurelius Symmachus (c. 340 - c. 402) teen Ambrosius (c. 339-397) in die beroemde debat van 384 oor die Altaar van Victoria in die Curia is welbekend (Sandys 1921:226-228). In sy *Saturnalia* reflekteer Ambrosius Theodosius Macrobius (4de/5de eeu) die Romeinse lewe, letterkunde en kultuur wat aan die verdwyn is. Ook met die bedreiging van die barbare, het die bewaring van kosbare tekste uit die verlede 'n prioriteit van die aristokratiese Romeinse families geword. Dikwels is aantekeninge (*subscriptions*) aan die einde van tekste aangebring wat verklaar het dat 'n persoon daardie manuskrip gelees en selfs gekorrigeer het. Baie van hierdie *subscriptions* is later saam met die res van die teks gekopieer, en is vandag sprekende getuieis vir die Romeine se stryd vir die behoud van hulle tradisies en erfenis vanaf die 4de tot die 6de eeu (Wilamowitz 1982:14-15; Hall 1968:62-63; Reynolds-Wilson 1968:32-35). Openbare biblioteke het nog groot voorrade manuskripte gehad; in Rome alleen was daar in die 4de eeu nog agt-en-twintig sulke biblioteke. Die grootste gedeelte van die Latynse letterkunde het nog bestaan (Reynolds-Wilson 1968:69-71).

Met die aanslae van die barbare op die Romeinse Ryk vanaf die 5de eeu en die val van die Westerse Ryk ly die Latynse letterkunde sy volgende groot verliese. In Italië self, tydens die verligte bewind van Theoderik (493-526), toring Anicius Manlius Severinus Boethius (c. 480-524) en Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus (c. 490 - c. 583) uit as pilare van die brug tussen die antieke en middeleeuse wêreld (Sandys 1921:251-270). Isidorus van Sevilla (c. 570-636) is 'n ligpunt in Wesgotiese Spanje. Maar elders heers barbarisme. In die Merovingiese Frankryk, byvoorbeeld, het die kennis van Latyn so agteruitgegaan dat Bonifacius (c. 675-754) gehoor het hoe een priester 'n doopsereemonie uitvoer "in nomine patria et filia et spiritus sancti"; 'n ander was onder die indruk dat Venus manlik was! (Reynolds-Wilson 1968:79-80).

BIBLIOGRAFIE

- Anderson, R.D., Parsons, P.J. & Nisbet, R.G.M. 1979. "Elegiacs by Gallus from Qaṣr Ibrīm", *JRS* 69, 125-155.
- Coxon, A.H. 1970. "Heraclitus", in Hammond, N.G.L. & Scullard, H.H. (reds.), *The Oxford classical dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 500-501.
- Hall, F.W. 1968. *A companion to classical texts*. Hildesheim: Georg Olms [1931. Oxford: Clarendon Press].
- Heubeck, A. 1979. *Archaeologica Homeric III. Schrift*. Göttingen: Van den Hoeck & Ruprecht.
- Jebb, R.C. 1967. *Bacchylides. The poems and fragments*. Hildesheim: Georg Olms [1905 Cambridge: University Press].
- Kenney, E.J. 1982. "Books and readers in the Roman world", in Kenney, E.J. & Clausen, W.V. (reds.), *The Cambridge history of classical literature*, vol. II: *Latin literature*. Cambridge: University Press, 3-32.
- Naudé, C.P.T. 1989. "Imitatio in die Latynse letterkunde", in Henderson, W.J. & Pauw, D.A. (reds.), *Theros. Studies opgedra aan professor E.L. de Kock by geleentheid van sy 65ste verjaardag*. Johannesburg: R.A.U., 101-113.
- Pfeiffer, R. 1968. *History of classical scholarship. From the beginnings to the end of the Hellenistic age*. Oxford: Clarendon Press.
- Reynolds, L.D. & Wilson, N.G. 1968. *Scribes and scholars. A guide to the transmission of Greek and Latin literature*. Oxford: University Press.
- Sandys, J.E. 1921. *A history of classical scholarship*, vol. I. Cambridge: University Press. Herdruk 1967. New York/Londen: Hafner Publishing Company.

- Schubart, W. 1961. *Das Buch bei der Griechen und Römern*. 3de uitgawe. Heidelberg: Lambert Schneider.
- Sweeney, R.D. 1971. "Vanishing and unavailable evidence: Latin manuscripts in the Middle Ages and today", in Bolgar, R.R. (red.), *Classical influences on European culture A.D. 500-1500*. Cambridge: University Press, 29-36.
- Wilamowitz-Moellendorff, U. von. 1982. *History of classical scholarship*. Eng. vertaling deur A. Harris, met Inleiding deur H. Lloyd-Jones. Londen: Duckworth [1921. Leipzig: Teubner].
- Whitaker, R. 1981. "Apropos of the New Gallus fragment", *ACI* 24, 87-96.
- Williams, G. 1982. "The genesis of poetry in Rome", in Kenney, E.J. & Clausen, W.V. (reds.), *The Cambridge history of classical literature*, vol.II: *Latin Literature*. Cambridge: University Press, 53-59.

PHILOLOGICAL HUMOUR

29. *volpecula*: Bentley protests against this reading with more than his usual energy. He calls upon fox-hunters, farmers and men of science to bear witness that a fox could not eat corn if he were never so hungry: he has not the teeth to do it with. Besides no fox however lean could creep through a crevice in a corn-jar, unless it was large enough to let all the corn out. Again how could a fox, a creature haunting the woods, have got into a house at all, or have been content to remain within doors long enough to be positively fattened in the corn-jar? Besides St. Jeroma expressly mentions a mouse in referring to the fable by Aesop from which this is borrowed. Hence he confidently restores *nitedula* "a shrew-mouse" for the present *volpecula*. Many recent editors, and both Conington and Martin in their translations, have followed him; but the soundest verdict has been given by Munro (Introd. p. xxiv), "Bentley's famous *nitedula* for *volpecula* deserves all praise: it is brilliant; is what Horace ought to have written: - but sadly fear did not write, not from ignorance probably, but because he had in his thoughts some old-world fable, whose foxes were not as our foxes". We might almost retort upon Lachmann, who strongly supports Bentley (on Lucret. III. 1014), in his own words "vocabulum Horatio restitutum qui [non] accipiunt rationem et genera fabellarum ignorant". Keller aptly remarks that the list of animals appearing in fables is a strictly limited one, that the fox often plays a part inconsistent with its natural habits, and finally that a weasel would be more likely to eat a mouse than to give it good advice! It may be noticed that the weasel was often tamed and kept in Greek and Roman houses on purposes to keep down the mice, the cat being comparatively rare, indeed not commonly used as a domestic animal until the third or fourth century A.D. Cp. *Academy* Vol. X., p. 317, Houghton's *Natural History of the Ancients*, pp. 40-50.

(A.S. Wilkins, *Horace, Epistles* (MacMillan, London 1964), *ad Hor. Epist.* 1.7.29.